Ima li nade za nas?

Prosinac je poseban mjesec u godini. Očekujući praznike zbrajamo postignuća, ako ih je bilo, i planiramo što nam je činiti slijedeće i narednih godina. Ponekad ostane dosta vremena za razmišljanje u širem kontekstu. Odmah se otvaraju normativna pitanja koji svoje uporište nalaze u pitanju svih pitanja: da li je održiv ovaj i ovakav svijet? Zabrinuti smo za budućnost majčice Zemlje. Tržišna država je u sam fokus interesa smjestila gospodarski rast i razvoj kako bi osigurala opstanak nacionalnog identiteta, s jedne strane, i, s druge strane, povećanje, ili bar održanje postojećeg, Â blagostanja građana određene zemlje. Manje razvijene zemlje nastoje održati, uglavnom neuspješno, socijalni mir. U tržišnoj utakmici uvijek su jedni pobjednici a drugi gubitnici. Tako su ugroženi građani prepušteni na milost i nemilost „olujama“ koje nužno stvara globalizacija. Rasprava koja slijedi je normativnog karaktera što znači da je subjektivna i predstavlja moj pogled i ništa više.

Stanje u Lijepoj našoj kao i na globalnoj razini je tmurno i „oblačno“. Mnogobrojne nas ugroze „čekaju iza ugla“ što dodatno povećava neizvjesnost. Na žalost, devetnaesto stoljeće u znaku liberalizma i kraj dvadesetog u znaku neoliberalizma ostavljaju malo prostora optimizmu. Alijenacija kao problem, zbog svemoći kapitala, sve se manje raspravlja među ekonomistima. Ovih blagdanskih dana problemi koje generira kapital odnos, uključivo otuđenja čovjeka od čovjeka, posebno djeluju zastrašujuće. Darvinizam koji je u primjeni na globalnoj razini ne samo da je okrutan, on bi mogao, ako izostane razum, što nije nezamislivo, postati poguban kako za ljudsku vrstu tako i za majku Zemlju. Brojni pokreti u svijetu pokušavaju, na žalost politika ih ne čuje, ukazati na rastuće ugroze i tako pokazati da je moguće drugo i drugačije ponašanje koje će biti u službi čovjeka.

Datumi na prijelazu tisućljeća svakako se ubrajaju u “prijelomne” trenutke kad svi razmišljaju o prijeđenom, ali i o neizvjesnosti dolazećeg. Tko zna kako su ljudi zamišljali prijelaz iz prvog u drugo tisućljeće? Nadalje, tko je mogao zamisliti što će se sve zbiti u tisuću godina? Vjerojatno bi čovjek s kraja desetog stoljeća ostao zgranut i, konačno, izgubljen uslijed svih tih promjena tijekom drugog tisućljeća. Kako bismo se tek mi osjećali da se odjednom nađemo na kraju trećeg tisućljeća? Tko bi bio više iznenađen: naš predak ili mi pitanje je koje nema suvisli odgovor. Jasno, pitanje ima smisla ako u međuvremenu ne razorimo majčicu Zemlju.

Vrijeme nije linearno. Kažu da je prosječna “brzina” vremena danas deset puta veća nego početkom dvadesetog stoljeća. Ne znam je li to doista tako, ali za mene nema spora da se život dinamizira i dramatizira te je protok vremena ne samo nelinearan već se ono ubrzava. Pogledajmo samo transport koji je toliko zaslužan za zbližavanje i, nažalost, suprotstavljanje ljudi. Na kraju desetog stoljeća jedra (ali ne i kormilo) i veslači bili su brodovima jedino pogonsko sredstvo. Robovi su cijeli svoj život provodili na brodovima - veslajući. Isto je bilo u Perziji, antičkoj Grčkoj i carskom Rimu. Cestovni promet je bio bolji jer su rimske ceste bile

superiornije putovima s kraja desetog stoljeća. Poljoprivreda je uz, nastupajuće obrtništvo, bila temeljna djelatnost. Trgovi i na njima uspostava redovnog trgovanja (u slavu svetaca – sic!) bili su tek u zametku.

Polazište

Što se danas svakodnevno događa vidimo oko sebe. Ono što je bitno nalazim u činjenici da je čovjek “ovladao” prirodom i napustio Zemlju, za sada, tek kao avanturu, ali je tim činom pokazao što je sve moguće učiniti kad njegovu znatiželju racionalizira ljudski um. Štoviše, čovjek je tehnički spreman za osvajanje Marsa i tek su financijska sredstva ograničenje zašto Mars već nije osvojen. Nije utopija. Kinezi su već sačinili operativni plan kako će u idućih dvadesetak godina ekonomski eksploatirati mjesec.

U isto vrijeme na Zemlji ima ljudi koji još uvijek žive iz vremena prve poljoprivredne revolucije (prije deset tisuća godina) koja je promijenila način života ljudske vrste. Raspon na relaciji razvijeni – nerazvijeni se, nažalost, povećava i to ne samo među zemljama već i u svakoj od zemalja.

Dinamiziraju se, jasno, i opasnosti. Možda čak i brže nego blagodati koje uživamo. Sve je teže kontrolirati znanstvena dostignuća. Temeljem novih spoznaja otkrivaju se nova rješenja koja bi trebala biti u funkciji napretka života čovjeka kao socijalnog bića. Međutim, više ih nije moguće kontrolirati jer nam to ne dozvoljava kapital odnos koji je profitnu logiku postavio na pijedestal božanstva. Sukobili smo se s prirodom i danas je mijenjamo, destruiramo i postajemo sami sebi glavni neprijatelj. Postaje sporno jesmo li tekuće procese destrukcije u stanju zaustaviti. Ponašanja kojih smo svjedoci pokazuju da se proces destrukcija dinamizira. Tko zna što nam donosi sutra u doslovnom smislu riječi?

U socijalnom pogledu na prijelazu u treće tisućljeće borba za profit i globalnu prevlast toliko je zaokupila čovječanstvo, posebno najrazvijenije zemlje (dodajmo Kinu), da se na socijalno raslojavanje i ugroženost nemoćnih, bolesnih, hendikepiranih i drugih više nitko niti ne osvrće osim kada je potrebno demonstrirati „socijalnu osjetljivost“ kapital odnosa kako bi se prikrila njegova „narav“. Svatko se bori za sebe, bez obzira radi li se o pojedincu, državi ili kulturi, a rizik se, u tim i takvim uvjetima, dodatno individualizira. Funkcija države je u razvijenom svijetu da ubrza razvoj svojeÂ ekonomije; funkcija države u nerazvijenim zemljama je da slušaju i ostvaruju želje razvijenih. Tako je uspostavljena relacija ovisnosti. Što su nerazvijenije zemlje poslušnije, to bolje, samo u kratkom roku, za njih. Sve se to događa pod parolom demokracije i slobode; što više takvo stanje se proglašava ciljem kojem svi moramo težiti. Pritom se ne objašnjava što znači ta ista demokratizacija i sloboda za obespravljene kojih je svakim danom sve više; po nekima polovica čovječanstva, po drugima dvije trećine. Međutim, zavaravaju se

političke elite razvijenih zemalja, kako je govori američki predsjednik Kennedy, da je moguće održati status quo. Kapital odnos i njih rastače te one postaju tek „policajac“ koji osigurava njihovu vlastitu destrukciju.

Rasprava

Kapital odnos snažno mijenja/destruira Zemlju u cjelini i svakog čovjeka posebno. Mogućnost nerazvijenih iz dana u dan je sve manja i nije čudno da je poznati teoretičar ovisnosti Andre Gunder Frank skovao pojam koji govori sam za sebe: razvoj nerazvijenosti (development of underdevelopment).

Peter L. Berger razvoj nerazvijenosti ovako interpretira: “...odluke o nacionalnoj ekonomskoj politici donose se sada izvan zemlje i za korist drugih. Nacionalna ekonomija je “iskrivljena” jer njen pravac diktiraju vanjske potrebe, a ne njena autohtona logika. Nacionalna inicijativa je ugušena često do stupnja “industrijskog infaticida” - to jest, domaći industrijski razvoj je zaustavljen u interesu strane inicijative koja dominira nacionalnom privredom. Napokon, autohtono stanovništvo je pauperizirano, uz izuzetak takozvane comprador klase - lokalnih grupa koje postaju zastupnicima strane inicijative. Drugim riječima, nerazvijenost Trećeg svijeta nije stanje koje prethodi dolasku međunarodnog kapitalizma u te zemlje, već je prije stanje što ga taj međunarodni kapitalizam proizvodi i to nužno.” (Izvor: Peter L. Berger: “Kapitalistička revolucija”, Naprijed, Zagreb, 1995., str. 149. i 150.)

Naš pjesnik Grigor Vitez stihovima precizira načela kapital odnosa:

"Što viriš vuče kroz to granje?
Gledam da pojedem ono janje.
Pa pojedi ga što ti smeta?
Tražim razlog radi svijeta."

Sve se to odvija u ozračju neoliberalizma koji vrši funkciju katalizatora destrukcijskih procesa. Međutim, nije potrebno posebno dokazivati da postojeći način razmišljanja/ponašanja ima svoja ograničenja. Albert Einstein je kazao: “Svijet koji smo stvorili danas kao rezultat našega dosadašnjega načina razmišljanja ima probleme koji ne mogu biti riješeni na način kojim smo razmišljali dok smo ih stvarali.”

Ma koliko zvučalo naivno, već za našeg života razvijeni će shvatiti da nije moguće mnoge probleme riješiti bez “svjetske vlade”. Tako zaštitu okoliša, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i druge probleme nije moguće riješiti na razini bilo koje zemlje niti grupe zemalja, već je potrebno djelovati globalno, imajući u vidu pravdu (čitaj: ravnopravni odnos čovjeka i čovjeka), a ne parcijalne interese pojedinih interesnih skupina ili zemalja. Tako regionalizacija koja suprotstavlja svijet nije rješenje za svijet, već podrška utrci u besmisao.

Kapital odnos iz vremena Karla Marxa o kojem je pisao više ne postoji. Nestaje rad kakav je bio u njegovo vrijeme. Rad iz njegova vremena je neučinkovit i irelevantan za današnji kapital.

Kapitalu je danas suprotstavljen visoko kvalitetan i kreativan rad koji je i sam rezultat investiranja i visoke plaće su tek pripadajući prinos, u čemu se ponekad pretjeruje, na uloženi kapital – investiranje u obrazovanje. Povrat od investiranja u znanje postaje kriterij uspješnosti samog kapitala u implementirane tehnike i tehnologije. Sve se promijenilo. Kapital i obrazovan rad nalaze zajednički jezik i nisu suprotstavljeni, već se uzajamno prožimaju, ostvarujući zajednički cilj – povećanje dominacije kapital odnosa. Raspodjela dohotka i bogatstva sve su više na strani bogatih i njihovih nasljednika (rentijera), poduzetnika (autora novih kombinacija u širem smislu) i visoko obrazovanih stručnjaka (istraživanje i razvoj). Ostali primaju sve manje. Ipak, oni nisu ugroženi sloj. Umjesto Marxove „nacionalne rezervne armije nezaposlenih“ na razini država imamo „globalnu rezervnu armiju nezaposlenih“ koja nikom ne treba. Tako tektonske migracije, nužan nous proizvod kapital odnosa, postaju globalni problem koji u postojećim uvjetima nije moguće riješiti. Drama se ogleda u činjenici da radnici ne traže veće plaće već radno mjesto kako bi opstali. Sindikati kakve poznamo postaju povijesni pojam, a ne čimbenik koji se suprotstavlja kapital odnosu. Zaposleni na početku trećeg milenija postaju privilegirani sloj društva.

Nezaposlenost će sigurno postati najveći problem u budućnosti. Welfare state, država blagostanja, je mrtva – napuštena, izbrisana, nestala. Jedan kapitalizam, anglosaksonski, pobijedio je drugi, rajnski. Pravo na rad za mnoge će biti tek ustavna natuknica bez smisla i sadržaja, neostvariva. Ovo se neće događati zato što je netko zločest već zato što se rad neće moći zbog svoje inferiornosti (neadekvatnosti) uklopiti u tehnološke procese koji se dnevno mijenjaju. Rastuća stopa supstitucije, rada kapitalom, cjelokupnu će sliku samo dodatno dramatizirati.

Socijalno društvo će se ubrzano raslojiti na zaposlene i nezaposlene, a tek potom na bogate i manje bogate, odnosno siromašne. Dok jedni u svojoj obijesti bacaju hranu, drugi, siromašni, tu istu hranu skupljaju po kontejnerima kako bi preživjeli. Prema tome, radi se o uspostavi više socijalnih slojeva, socijalnih grupa, u kojima će vrijediti različiti zakoni. Na jednom kraju će biti materijalno osigurani (koji su u stanju pokriti svoj rizik), zapravo lojalni građani koji poštuju vlast (i koji su njezin sastavni dio), a na drugom kraju će biti građani koji su “otpadnici” i koji žive svojim životom (čak izvan institucionaliziranog okvira). Dok je to u prošlosti bio više/manje (čitaj: mnogostrukost razloga uvjetovanih općim, posebnim i pojedinačnim određenjima i uvjetima) izbor pojedinca (ako nije želio raditi za manje, recimo, od minimalne plaće), u budućnosti će sve veći dio populacije zakonito pripadati toj “otpadničkoj” grupi kao „proizvod“ društvenog sustava, a ne vlastitog izbora. Prostitucija, alkohol, droga, bijeg u podzemlje, bijeg iz urbanih sredina, traženje nepostojećeg samo su pojavni oblici tih tragičnih socijalnih procesa.

U tradicionalnom je društvu obitelj, u širem smislu možemo to primijeniti i na feudalni sustav, bila temeljna jedinica društva. Kapitalistička država i tržište su, kako bi se dinamizirao kapitalistički sustav (vrijedi i za tzv. socijalistički sustav), razorile obitelj da bi pojedinac, pod parolom slobode i demokracije, postao „subjekt“. Pogledajmo kako je to izrazio Yuval Noah Harari („Sapiens, Kratka povijest čovječanstva“, Fokus, 2015., str. 398): „Država i tržište pristupili su ljudima s neodoljivom ponudom pa im rekli: „Postanite pojedinci. Ženite se s kim hoćete, ne pitajući roditelje za dopuštenje. Bavite se kojimgod poslom želite, sve ako se

rodovski starješine na to i mršte. Živite gdje god hoćete, čak ako zbog toga i ne možete svaki tjedan na obiteljski ručak. Više ne ovisite ni o svom rodu ni o svojoj obitelji. Umjesto njih, od sada ćemo se o vama brinuti mi, država i tržište. Mi ćemo se pobrinuti da dobijete hranu, krov nad glavom, naobrazbu, zdravstvenu i socijalnu skrb i, dakako, posao. Mi ćemo vam pribaviti mirovinu, osiguranje i zaštitu.“

Karl Polanyi je u svojoj sjajnoj knjizi: „Velika preobrazba“ pokazao kako su bile potrebne tektonske promjene predkapitalističkog društva (zemlja, rad i novac) da bi se pojavio kapitalizam u punom svom sjaju. Profit, profit i opet profit je temeljni cilj svake investicije; Marx bi rekao: „Akumulirajte, akumulirajte u tome sav Mojsije i proroci“. Sve se podređuje profitu. Znakovit je primjer o neučinkovitim dogovorima kada je u pitanju zaštita okoliša i sve većem broju (održanih) sterilnih skupova znanstvenika koji traže promjene i političara koji ustrajno ne čuju što se od njih traži. Černobil je tek nedavno zatvoren. Koliko će ljudi patiti i koliko je sudbina određeno Černobilom i (ne)poznatim „Černobilima“. Tragedija u Japanu aktualizira Černobil – dokada? Istovremeno se dnevno razbacuju golema sredstva na “sve i svašta”, a da to nikom ne treba. Farizejski se borimo za život neke životinje ili ptice kao žrtve nerazumnog odnosa prema majčici Zemlji, a dnevno obolijevaju i skapavaju milijuni ljudi što ne želimo vidjeti. Vidjeti znači postaviti pitanje drugima, ali i sebi. To je vrlo neugodno i o tome se u pristojnom društvu ne razgovara (sic!). Od drugih tražimo da se pogledaju u zrcalo, ali nemamo snage učiniti to sami.

Prisutna revolucija, temeljena na znanju, ima daleko veće zahtjeve od rada. Sama tehnologija je kratkoročna i mijenja se u razdoblju od pet do sedam godina. Rad se mora stalno prilagođavati tim sve sofisticiranijim tehnologijama što znači da je vrijeme osposobljavanja rada sve dugoročnije. Ono danas traje cijeli život. Da bi opstao, moraš učiti tijekom cijeloga života. U takvim uvjetima sve manji broj ljudi može zadovoljiti uvjete što ih nameće tehnologija, a oni koji se ne uspiju prilagoditi po “prirodi” stvari otpadaju iz procesa društvene reprodukcije i pridružuju se armiji “nepotrebnih” građana. Ovo je prvi i fatalni korak koji otvara put u “Pakao” iz kojeg je upitan povratak. Ostaju najbolji i njihov se broj, iz dana u dan, smanjuje to brže kako se nivo nužne razine znanja, iz dana u dan, povećava. Usput rečeno, to je razlog zašto ministar znanosti i obrazovanja mora biti kreativan.

Tržište, tržište, tržište zagovaraju najrazvijeniji (u vrijeme Davida Ricarda to je bila Velika Britanija i njegova poznata teorija komparativnih prednosti koja i danas vlada svijetom) putem IMF-a, World bank-a, WTO-a, Europske unije, SAD-a, Japana... Upravo je Kina, prihvaćajući u najbrutalnijoj formi neoliberalizam, koju nisu mogli najrazvijenije zemlje ni u snu zamisliti, uspostavila čudesno učinkovito gospodarstvo nezabilježeno u povijesti. Razvijeni se bune na darvinistički pristup kineskog upravljanja gospodarstvom zaboravljajući da su taj princip sami postavili na pijedestal nedodirljivosti. Socijalno odgovorni građani svjesni pogubnosti profitnog odnosa, na globalnoj razini - što znače nerazvijeni i koja je uloga nerazvijenih u današnjoj priči kapital odnosa - svojim demonstracijama pokušavaju poslati poruku o pogubnosti tržišta u kojem nema mjesta socijalnoj senzibilnosti, dakle, odgovornosti jednih za druge.

I dok uništavamo prirodu tražimo da se tržištu prepuste svekolike silnice koje će na najbolji

način alocirati akumulaciju. Pritom se zaboravlja da upravo tržište zasnovano na kapital odnosu ima svoju filozofiju ponašanja i nije nužno u funkciji društvene reprodukcije – u funkciji Čovjeka. Nije moguće dovoljno naglasiti koliko će tržište u idućem razdoblju otvoriti nove danas nesagledive probleme. Neoliberalna globalizacija stalno i uporno kreira krizne uvjete koji se povećavaju. Tisuće milijardi dolara je utrošeno u zadnjoj krizi na sanaciju financijskog sustava. Intervenirale su zemlje SAD i Velika Britanija koje zagovaraju tržište i samo tržište. Kada se kapital našao u krizi, država je pomogla; visoka nezaposlenost ostaje problem nezaposlenih. Valja shvatiti da “javne kuhinje” odgađaju problem i nisu niti mogu biti rješenje današnjih problema čovjeka. Svaki sustav ima svoju filozofiju funkcioniranja - ekonomski također. Nije ni dobro ni prihvatljivo da jedan dio čovječanstva ubire plodove ljudskog genija dok ostali gube ljudsko dostojanstvo i kreću putem koji ih vraća u animalni svijet. Tragično je da osvajamo svemir i istovremeno destruiramo Zemlju te dovodimo čovjeka na razinu nebitnog bića jer tako sami sebe tjeramo s te iste Zemlje.

Zaključno

U prošlosti je Crkva svojom misijom odredila etički standard. Kako je tijekom svoje povijesti Crkva griješila (ponekad tragično) tako je sama odustajala od svojih temeljnih načela. Danas je, zbog ugroze „malog“ čovjeka,Â potrebno preispitati ulogu i značaj Crkve u društvenom sustavu. I to ne zbog Crkve već etičkog nauka kojeg promiče. Zato je bolje govoriti o vjeri kako bi se preciziralo kako je Crkva tek institucionalni okvir koji operacionalizira vjeru. Drugim riječima, Crkvu vode ljudi sa svim vrlinama i slabostima, a vjera je određenje pojedinca. Kršćanstvo i njegov socijalni nauk je mogući pristup. To nikako ne isključuje nauk drugih vjera. Upravo suprotno, problemi na globalnoj razini mogu se riješiti samo uvažavajući posebnosti drugih kako bi oni uvažavali naše nas.

Kršćanstvo shvaćeno kao ljubav i opraštanje, tako ga bar ja shvaćam, znači odgovornost prema čovjeku kao takvom. To nije odgovornost prema nekom određenom čovjeku već je to odgovornost kao smisao samoga sebe i samo tim putem možemo pronaći sebe.

Prema Bibliji moguće je kazati kako je Bog svog Sina jedinca poklonio čovječanstvu jer se Isus Krist rodio kao Bog-čovjek da bi, svjedočeći Boga, pomogao čovjeku. Njegov i danas aktualan socijalni nauk zadivljuje, iako je tome prošlo Â više od dvije tisuće godina. Vjerujem da je socijalni nauk kršćanstva dobro polazište u traženju primjerenijih rješenja za ljudsku vrstu. Čovjek nije “nađen” i Bog žrtvuje svoga Sina jedinca kako bi otkupio grijehe svijeta. Kajanje otad postaje jedini put u carstvo nebesko. Izneseno jasno pokazuje da čovjek može tražiti i naći smisao ako pogleda u “sebe” i ako otkrije što mu je činiti prema drugim ljudima i tako potvrđivati sebe. Tako slikovito Isus Krist na križu poziva odmetnike da se pokaju te će zajedno s Njim na nebo Bogu Ocu. Jedan se pokajao, a drugi nije. Problem izgubljenih ljudi od sebe samih je ostao netaknut. Â

Stoga te male i velike tranzicijske genijalnosti, koje srljaju u bogatstvo per se, znače

razočaranje za građane koji su „individualnost“ i „demokraciju“ izabrali nakon “socijalističkog” puta. Nakon pada Berlinskog zida ništa u ovoj jadnoj i umornoj staroj Europi nije jednako kao što je prije bilo. Umjesto kapitalizma temeljenog na privatnom i državnom vlasništvu s jedne strane i državnog kapitalizma kojeg je politička elita nazivala socijalizmom s druge strane, na trećoj strani imamo samo kapitalizam bez socijalne odgovornosti temeljen na privatnom vlasništvu.

Vratimo se trećem mileniju. Kršćanstvo, kao skup načela, se nalazi pred novim izazovom i njegov je temeljni zadatak spasiti čovjeka od čovjeka. Njegov je zadatak boriti se kako bi svaki čovjek mogao biti čovjekom, a ne tek neki potrošački ili porezni broj. Kršćanstvo, kao nauk, to može učiniti, vjera je bila na strani slabih i nemoćnih (otuda Marxov izraz „opijum naroda“), a danas je takvih mnogo; sutra će ih biti mnogostruko više nego što ih je bilo jučer. I ostale velike vjere svoj smisao traže u čovjeku. Uostalom vjera u kojoj čovjek nije određujući čimbenik nije vjera već ideologija koja ne mora biti na strani Čovjeka. Drugo je pitanje da li ova i ovakva Crkva može odgovoriti navedenom izazovu.